

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.6.2/01>**Абраменко О. В.**

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

МОТИВИ ЕРОСУ І ТАНАТОСУ В ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІЙ ЛІРИЦІ СТАНІСЛАВА ВИШЕНСЬКОГО

Стаття присвячена детальному аналізу проявів фрейдистського психологізму (зокрема, сформульованої Зигмундом Фройдом дихотомії життєвого інстинкту та потягу до смерті) у поетичній творчості одного з найхарактерніших представників українського авангарду – Станіслава Вишенського. У центрі уваги – сформульована «батьком психоаналізу» дуальна протилежність «лібідо» та «мортідо», що у творчості поета набуває символічно насичених, часто парадоксальних форм. Автор статті простежує, як ці концепти виражаються в образній системі текстів С. Вишенського, його поетичній мові та структурі ліричного суб'єкта, виявляючи приховані механізми взаємодії між внутрішньою боротьбою, творчим імпульсом і деструктивними енергіями людської психіки.

У роботі проаналізовано низку ліричних текстів, у яких мотиви життєтворення та самознищення, Еросу й Танатосу, імпульсу свободи та тяжіння до межовості постають як органічні складники поетичного світу «короля українського авангарду». Серед іншого, детально досліджується, як ці мотиви та їхня складна взаємозалежність стають фундаментом індивідуального стилю поета, формуючи позначений максимальною напругою емоційно-інтелектуальний простір, що тяжіє до контрастів, поляризації й загостреного переживання долі та ролі людини у світі.

Важливою складовою дослідження є також обґрунтування зв'язку між фрейдистськими мотивами та основоположними ідеями філософії екзистенціалізму. Увагу акцентовано на тому факті, що поезія С. Вишенського не тільки інтерпретує внутрішні конфлікти людини крізь призму психоаналітичних категорій, а й розкриває їх у контексті визначальних питань людської екзистенції – осмислення свободи, концепції абсурду, межових ситуацій, страху та відповідальності. Такий підхід дозволяє по-новому побачити смислові акценти його творчості й окреслити місце поета в інтелектуальній традиції модерної української літератури.

Ключові слова: екзистенціалізм, Ерос і Танатос, Київська школа поетів, підсвідоме, Станіслав Вишенський, сюрреалізм.

Постановка проблеми. В психоаналітичній теорії Зигмунда Фрейда поряд зі структурною моделлю психіки, що складається з Воно (підсвідомі примітивні інстинкти), Я (компонент, відповідальний за прийняття рішень) і Над-Я (ідеал на основі системи цінностей та етики), особливе місце займають концепти «лібідо» (інстинкт життя або Ерос) та «мортідо» (інстинкт смерті або Танатос). Ці фундаментальні протилежні потяги (або інстинкти) лежать в основі психічного життя, є соматичними та біологічно обумовленими, а не соціально сконструйованими – а отже, властивими будь-якій людині, незалежно від статусу, походження та інших соціальних передумов.

У подальшому ця теорія знаходить своє вираження в літературній та літературознавчій традиціях, де ідеї психоаналізу стають як інтерпретаційним інструментом, так і безпосереднім джерелом художнього моделювання внутрішніх конфліктів особистості. У мистецтві ХХ століття вони трансформуються у складну систему образів, мотивів та символів, що репрезентують підсвідомі імпульси, витіснені бажання, внутрішні роздвоєння й амбівалентні форми самоконструювання суб'єкта.

В українській літературі вплив ідей фрейдизму (а з ним – і супутніх естетичних концепцій екзистенціалізму та сюрреалізму) можна простежити як у модерній традиції 20–30 років ХХ століття,

так і серед представників постшістдесятників (і на теренах України, і в діаспорі), яких певною мірою можна віднести до неоавангардистської естетики. Тож є потреба дослідити, як саме названі концепти вітально-мортальних інстинктів визначає особливості творчості українських авторів, зокрема поетичного доробку Станіслава Вишенського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед учених, котрі зосередили свій науковий інтерес на дослідженні творчості поетичної групи постшістдесятників (також відомої як Київська школа поетів), назовемо Н. Анісімову, Г. Давидову-Білу, О. Деркачову, І. Маленького, А. Підпалого, М. Рябчука, Т. Пастуха. Проблему втілення естетичних засад філософії екзистенціалізму в українській літературі досліджували, зокрема, Н. Анісімова, В. Артюх, І. Васишин, М. Ільницький, Л. Назаревич, Г. Токмань, О. Хмель, С. Хопта та інші науковці. Водночас питанню реалізації в національній літературній традиції психоаналітичних аспектів, обґрунтованих фрейдівським концептом підсвідомого, присвятили свої наукові праці такі вчені, як Я. Даценко, Н. Ліщинська, В. Мельничук, С. Павличко, О. Тиховська, А. Черниш тощо.

З огляду на згадані масиви наукових досліджень цікавим є продовження зусиль, направлених на встановлення взаємозв'язків між провідними ідеями філософсько-естетичного дискурсу ХХ століття та поетичної творчості українських авторів, що сприяє вписуванню національної літератури в європейський та світовий контекст, адже тривалий час дослідники українського мистецтва були позбавлені такої можливості. Особливу увагу варто приділити саме маловивченим сторінкам в історії українського літературного процесу, серед яких яскраво виділяється творчість Станіслава Олександровича Вишенського (1944–2018). Ця стаття викликана прагненням не лише відшукати конкретні прояви концептів «лібідо» та «мортідо» в поетичному доробку автора, але й спробувати на цих прикладах встановити взаємозв'язок між фрейдистськими концептами Еросу та Танатосу й естетичною доктриною філософії екзистенціалізму.

Постановка завдання. Мета статті – окреслити прояви психоаналітичних мотивів Еросу та Танатосу в ідіостилі поета Станіслава Вишенського та обґрунтувати зв'язок цих концептів із засадничими питаннями, що становлять підґрунтя філософії екзистенціалізму.

Виклад основного матеріалу. Концепти Еросу і Танатосу як основоположних мотивів людського життя беруть свої витоки з античності, де при-

писувалися впливу однойменних богів давньогрецького пантеону – богу кохання та богу смерті відповідно. У подальшому ці концепти було розвинуто в межах психоаналітичної теорії, яка починає зароджуватись у Європі в другій половині ХІХ століття. За цією теорією інстинкти «лібідо» (Ерос) та «мортідо» (Танатос) постають первинними психологічними потягами, глибоко вкоріненими в підсвідомості людини – інстинктом життя, любові, зростання й творення (біофільна орієнтація) та інстинктом смерті, ненависті, агресії, розпаду й деструкції (некрофільна орієнтація). За Фрейдом, «метою першого потягу, еротичного, є створення дедалі більших цілостей і їхня консервація, тобто створення певних сув'язей, тим часом як метою другого, деструктивного, є руйнування будь-яких сув'язей, нищення їх у той чи той спосіб. [...] Означена взаємодія і протидія двох основоположних потягів власне й забезпечує усю різнобарвність життєвих явищ» [цит. за 5, с. 26]. Постійне протистояння цих інстинктів не лише обумовлює функціонування психіки індивіда, але й на більш глобальному рівні визначає специфіку людського існування [7], а отже змушує – свідомо чи несвідомо – робити вибір на користь одного з начал.

Варто зазначити, що концепції З. Фрейда не лише здійснили революцію в психології та біології, а також мали чималий вплив на суміжні царини, зокрема на філософію та мистецтво. Питання антропологічного дискурсу, особливо в розрізі категорій життя, смерті, обумовленості вибору, любові, лягли в основу естетики філософії екзистенціалізму, яка отримала нове дихання на початку ХХ століття, а в мистецтві ідеї впливу підсвідомого на мотиви та прояви творчості (як через фрейдистські інстинкти та сублимацію, так і через пізніші юнгіанські архетипи та міфотворчість – бо, як зазначає Т. Пастух, «архетипи є проекцією підсвідомого, а поява їх у тексті вказує на таку творчу свідомість, яка уважно ставиться до процесів та складових елементів підсвідомого» [4, с. 18]) знайшли своє відображення в сюрреалістичному стилі.

При цьому неможливо оминати увагою те, що концепти Еросу та Танатосу як первинних людських потягів буквально співвідносяться з мотивами життя та смерті, котрі лягли в основу філософії екзистенціалістів. Ця дихотомія стала підґрунтям до формування низки ключових категорій, серед яких *Sein-zum-Tode* М. Гайдегера, що окреслює людське існування як спрямованість до власної кінцевості, *Grenzsituationen*

К. Ясперса, тобто критичні стани екзистенції, у яких особистість стикається з непереборними даностями буття, аж до неминучої смерті, *ansia de immortalidad* М. де Унамуно, за яким життя постає як постійне помирання, що протиставити йому можна лише свідоме прагнення безсмертя, *possibilità* Н. Аббаньяно, що мислить людське існування як постійне балансування між позитивними можливостями життя (вибором, самотворенням, проектністю) та негативними (що оголюють крихкість буття і врешті ведуть до його граничного заперечення – смерті), тощо.

Говорячи про творчість Київської школи поетів, науковці (А. Біла, О. Деркачова, Т. Пастух та інші) відзначають характерний вплив естетики сюрреалізму на формування як загальної мистецької позиції угруповання, так і індивідуальних ідіостилів окремих персоналій. Серед іншого, важливим аспектом їхньої поетики є апеляція до підсвідомого, що стає характерною формою витворення нової поетичної реальності, де приховані імпульси, асоціативні структури та сновидна логіка постають основним джерелом образності та сенсотворення. До цих проявів належить і вже згадана дихотомія Еросу і Танатосу як визначальна для людської екзистенції концепція. Варто зауважити, що для ліричного тексту загалом характерне онтологічне протистояння життя та вмирання, що стає рушієм емоційно-подієвого конфлікту ліричної драми (життя в любові vs життя без любові, що рівноцінно смерті). Дослідник Б. Тихолоз стверджує, що таким чином у віршах перед нами постає «психологія й філософія кохання і смерті – поетична еротософія й поетична танатософія» [5, с. 28]. Водночас у постшістдесятників лірична драма виносить із «суб'єкт-суб'єктної» площини (стосунки двох людей) у площину «суб'єкт-об'єкту» (буття людини в соціумі та світі); втім, вітально-мортальна антитеза наявна і тут, окреслюючи конфлікт між примітивним існуванням і наповненою сенсом екзистенцією, яка, попри свою неунікненну кінечність, утверджує можливість справжнього буття, заснованого на свідомому виборі, внутрішній свободі та здатності людини протистояти інерції порожнього тривання.

Під час аналізу текстів Станіслава Вишенського привертають увагу образи та символи, від поєднання яких за принципом оксюморуна постає химерний поетичний конструкт:

*красномовні вуста – дозрівання укусу
до збереження віри в екзилі:
дозрівання землі до пори землетрусу*

*після виходу в статус рептилій
це класичне запилення – вечір
світ свічок з язичками поган:
се мовчання підтекстами речень (...)* [3]

Навіть у цьому невеличкому уривку з вірша «Монтаж імпульсів» налічуємо до десяти архетипних образів з протилежною валентністю: одні сповнені вітальною енергією та подекуди навіть еротизму (*красномовні вуста, дозрівання, запилення, мовчання підтекстами*), а інші навпаки – відсилають до занепаду, розпаду та катастрофи (*укус, екзил, землетрус, вечір*). Крім, власне, художньої цінності такого прийому, завдяки якому поет вибудовує сітку якісно нових образів, що множаться, наче відображення у системі дзеркал, і трансформуються, ніби смислові стрічки Мебіуса, це поєднання протилежностей зачіпає аспект постійного протиборства та взаємодії двох сформульованих З. Фройдом начал – потягу до життя та потягу до смерті. Ці онтологічні, екзистенційні категорії є визначальними не лише для розуміння мотивів і рушійних сил окремо взятої особистості, але й для витлумачення природи людської екзистенції загалом. У рамках концептуальних засад екзистенціалізму стверджується, що прихід до власної самості відбувається як через любов (як можливість, згідно Гегелю, забути себе в іншому «я» і водночас у цьому забутті вперше здобути самого себе [7]), так і через усвідомлення власної смертності. Відтак, С. Вишенський вдається до мотивів Еросу й Танатосу як таких, що визначають і людську природу, і буття загалом. Саме процес життя – смерть – переродження до нового життя, постійне тяжіння людини та світу до розпаду, а на противагу тому – постійні спроби або подолати це тяжіння, або піддатися йому складають основний інтерес автора.

Власне, і сам мотив катастрофи як один з наріжних образних каменів творчості поета викликає передовсім асоціативний ряд, пов'язаний із загибеллю та смертю, – проте, якщо замислитися, наступним витком асоціативного ряду будуть натомість ідеї відродження, трансформації, нового життя. Погляньмо на поєднання мотивів життя та смерті в тексті «Догляд за бездоріжжям», що навіть у самій назві містить цю алюзію на відновлення розбитого:

*(...) шви між стародавніми опіками
дороговкази руйнують кладку
задовго – як і годиться –
вулкани сплять і снами
нападають на бездоріжжя
шви для операції*

*між жалами рікопомні й зниклі
щожиття винаходять
і повторюють виверження
(...)
про розбудову задуму
співають зорепади
виховуючи руїни породіллі
руйнуючи
тривалість переговорів
знають ті хто воскресне з живих (...)* [1, с. 368]

Виверження вулканів, що постійно повторюються, руйнуючи і без того розбитий світ, не стають при цьому на заваді відродженню життя та воскресінню сущого. Неясно проговореною, та втім очевидно є образність повернення до життя після смерті як обов'язкової наступної стадії, наступного витку спіралі існування – саме лиш слово «щожиття» ясно свідчить про циклічність перемоги над хаосом руйнування. Цікавим є також те, як у С. Вишенського в цьому тексті виникають неймовірні сплави вітально-мортальних образів – «співають зорепади», «руїни породіллі», «воскресне з живих» – здається, ніби слова, вперше зустрівшись у такому химерному поєднанні, проривають саму тканину світобудови, дозволяючи зазирнути за край: чи то у підсвідомість, чи то в паралельну реальність.

Можливості подолання смерті через творчість як прояву принципу великого безсмертя, реалізованого через пам'ять широкого загалу нащадків [7], також надано велику увагу як у філософії екзистенціалізму загалом, так і в творчості С. Вишенського. Про цю об'єктивну поєднаність двох категорій свідчить і сам автор, зазначаючи у своєму автобіографічному есе: «Всі ми варіюємо на неї (тему смерті), адже саме ця тема, звісно після теми життя, є сенсом творчості» [2, с. 298]. Бачимо тут, як витлумачений Мартіном Гайдеггером екзистенційний жах перед усвідомленням смерті (*Angst*), котрий, між тим, визначає наповненість життя особистості та власне її людськість, трансформується у творчий порив як засіб реалізації людського призначення та подолання ризику неавтентичності.

Приміром, у вірші «Поминки» йдеться не лише про вже згадану дихотомію життя та смерті, але й про акт творчості як спосіб вивищення над деструктивним подихом смерті:

*(...) побудемо
між кришінням в дитині
й риданням в мерцеві
сидімо
доки виплюється слід втікача*

*(...)
лечу в далеч ока
випростовую цеглинки в глині
труну на входини міняю:
в полум'ї
вогонь рокладаю* [1, с. 240]

Випростовування цеглинок і розкладання вогню – не що інше, як творчий порив, зародження нового життя, альтернатива смерті, яку пропонує автор. У цьому й полягає суть людського шляху в екзистенціальній філософії, адже як зазначає Г. Токмань у своїй монографії, «екзистенціальне розуміння (...) передбачає сильне й мужнє філософування того, хто свідомо йде до останньої межі» [6, с. 77] – людина, яка усвідомлює власну скінченність, все ж здатна перемогти відчай та *Angst*, здатна прожити своє життя повноцінно завдяки витворюванню нових сенсів і тривких матерій (як через творчість, так і, приміром, через самовідтворення).

Тож на прикладі текстів С. Вишенського складно не зауважити, як продуктивно поєднується увага до екзистенційних категорій життя, любові та смерті з сюрреалістичною поетикою – прийомами автоматичного письма, складною сіткою образів, намаганням перекласти підсвідоме мовленнєвими засобами, апеляцією до сновидінь і марень. Завдяки цим технікам, як зазначає Т. Пастух, «вдалося певним чином відобразити сферу підсвідомого; частково репрезентувати те (Воно, за термінологією Зигмунда Фрейда), що зазвичай залишається для людини прихованим та незрозумілим; хоча й суттєво впливає на її думки та вчинки» [4, с. 22], а отже, наблизити читача – непересічного, зазначимо, – до глибшого розуміння проблем людської екзистенції.

Висновки. Підводячи підсумок, стверджуємо, що творчість С. Вишенського як незрівнянного представника поезії постшістдесятників (або Київської школи поетів) з широким використанням еротично-танаталогічної образності водночас вписується в рамки загальної естетики філософії екзистенціалізму та становить яскравий приклад реалізації сюрреалістичної поетики з її увагою до сфери підсвідомого, до глибинних інстинктів і мотивів, які найчастіше не мають можливості бути висловленими, але при тому багато в чому детермінують людську природу. Подальші дослідження можуть розкрити взаємозв'язок між цими концептами в інших художніх текстах, а також у цьому аспекті визначити місце поетичного доробку С. Вишенського у світовому та європейському контекстах.

Список літератури:

1. Вишенський С. О. Полювання на мисливця: Вірші. Хроніки. Есеї. Київ: МАУП, 2007. 672 с.
2. Вишенський С. О. Силует катастрофи: Мітологема. Київ: Видавництво Жупанського, 2013. 304 с.
3. Клуб поезії: Станіслав Вишенський: Критика. URL: <https://www.poetryclub.com.ua/metrs.php?id=83&type=librarian> (дата звернення 15.09.2025).
4. Пастух Т. В. Модерні стильові течії української поезії 1960-90-х років (Київська школа та її оточення): автореф. дис. ... докт. філол. наук. Львів, 2011. 37 с.
5. Тихолоз Б. С. Ерос versus Танатос (філософський код “Зів’ялого листя”) / Передм. Л. Сеника. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 89 с.
6. Токмань Г. Л. Українська версія художнього екзистенціалізму: Б. І. Антонич, В. Свідзінський, Т. Осьмачка в європейському контексті. Київ: Міленіум, 2020. 480 с.
7. Цикл лекцій «Ерос і Танатос в історії філософії та літератури». URL: https://platoscave.com.ua/eros_thanatos (дата звернення 15.09.2025).

Abramenko O. V. MOTIVES OF EROS AND THANATOS IN THE STANISLAV VYSHENSKYY'S EXISTENTIAL LYRICS

The article is devoted to a detailed analysis of the manifestations of Freudian psychologism (in particular, the dichotomy of the vital instinct and the death drive formulated by Sigmund Freud) in the poetic work of one of the most characteristic representatives of the Ukrainian avant-garde – Stanislav Vyshensky. The focus is on the dual counterbalance of libido and mortido formulated by the “father of psychoanalysis”, which in the poet’s work acquires symbolically rich, often paradoxical forms. The author of the article traces how these concepts are expressed in the figurative system of S. Vyshensky’s texts, his poetic language and the structure of the lyrical subject, revealing the hidden mechanisms of interaction between the internal struggle, creative impulse and destructive energies of the human psyche.

The work analyzes a number of lyrical texts in which the motifs of life-creation and self-destruction, Eros and Thanatos, the impulse of freedom and the attraction to the borderline appear as organic components of the poetic world of the “king of the Ukrainian avant-garde”. Among other things, it examines in detail how these motifs and their complex interdependence become the foundation of the poet’s individual style, forming an emotional and intellectual space marked by maximum tension, which tends to contrasts, polarization and heightened experience of the fate and role of man in the world.

An important component of the study is also the substantiation of the connection between Freudian motifs and the fundamental ideas of the philosophy of existentialism. Attention is focused on the fact that S. Vyshensky’s poetry not only interprets the internal conflicts of a person through the prism of psychoanalytic categories, but also reveals them in the context of the defining issues of human existence – the understanding of freedom, the concept of absurdity, borderline situations, fear and responsibility. This approach allows us to see the semantic accents of his work in a new way and outline the poet’s place in the intellectual tradition of modern Ukrainian literature.

Key words: *Eros and Thanatos, existentialism, Kyiv school of poets, Stanislav Vyshensky, the subconscious, surrealism.*

Дата надходження статті: 25.11.2025

Дата прийняття статті: 22.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025